

Йордан Йовков

Юнашки глави

„1876, май 7. – В петък из града се пръсна слух,
че няколко момчета българчета побили знаме в Балкана...“

Из летописа на Хаджи Кири Табака от Сливен

Под стръмните баири, където в извита черна дъга се тъмнееха старите дъбови кории, селото си оставаше неизменно от векове. Едни и същи си оставаха планините наоколо, поляните по Добромерица и по Бозур, канарите и долищата в Гръмовец, където, ако някой извикаше, ехото повтаряше гласа му до седем пъти подред. И още много стари и неизменни неща имаше, но хората забравяха за тях и когато станеше дума за нещо старо и отколешно, говореха или за тополата в Белизненската махала, или за дядо Руся Сапунджията.

Никой не знаеше годините на старата топола. Макар че беше с изсъхнал връх и понаведена на една страна, тя не падаше, както очакваха някои. Дядо Руси също не остаряваше. Той имаше обичай да си седи във на улицата, на пейката под бялата стена на къщата си, да си дреме там на слънце или да гледа Балкана насреща. Тъй бяха го запомнили от години. Наблизо, в съседния двор, се изправяше тополата и сухият ѝ връх като с вила бодеше в небето. Вечер листата на старото дърво затрептяваха като пеперуди, сянката му се проточваше през мегдана и стигаше до бялата стена, под която седеше дядо Руси.

Докато повечето селяни бяха навлекли вече френски дрехи, дядо Руси носеше още сиви потури и червен пояс. Лятно време пък ходеше по ръкави, хубави бели ръкави, които напомняха занаята му и сякаш хвалеха сапуна, който правеше. Но то беше едно време. Едно време занаятът на дядо Руся беше обгърнат с непроницаема тайна, но сега, когато всеки знаеше сам да си прави сапун, работите му потръгнаха зле. Все пак никой не беше го чул да се оплаче, кое-как той сварваше да свърже двата края, навиваше и харча, и работата си. И все тъй чисти и бели като сняг бяха ръкавите му, и все тъй намираше време да си почива във на пейката – като едно време.

Тъй си стоеше дядо Руси и тая пролет. Стоеше си и си мислеше кое от всичко туй, що се приказва из село, може да е истина и кое не. На женски приказки той не вярваше, но сам беше забелязал, че всяка сутрин чорбаджиите се събират на Черковното кафене и нещо загрижено си шепнат. Всяка сутрин субашът Али излизаше пред конака и с часове наред гледаше ту горе по върховете на планината, ту долу из калдъръмените улици на селото. А в туй време заптиетата седяха по стълбата в двора на конака намръщени, зли, държаха пушките си в ръце и конете им ги чакаха оседлани. Ставаше нещо, готвеше се нещо, но где, от кого – това не знаеше дядо Руси. Не го знаеше, както се виждаше, и субашът Али.

И друго беше забелязал дядо Руси. Под същата бяла стена, под

която той си седеше, беше обушарското дюкянче на Милуша, сина му. Виждаше се да зее вратата и едно малко открехнато прозорче, голямо колкото дупка. От някое време насам в дюкянчето често беше започнал да дохожда Пенко Додованяка. Какво търсеше той при Милуша? Додованяка имаше десетина дечурлига, всички боси, кундури не му трябваша, беше развейпрах и по цели дни се скиташе из Балкана да търси имане. Сиромах човек беше, имаше нужда от пари, но какво търсеше той при Милуша?

Вечер при Милуша дохождаха пък млади хора. Дохождаха, на събираща се дотолкоз, че дюкянчето не можеше да ги побере, и тогава с Милуша ще минат в къщи. Милуш ги води. Милуш им командува. Дядо Руси не виждаше нищо лошо в това. „Млади хора са – мислеше си той, – на един ум са, защо да не се събират?“

Не че дядо Руси не знаеше съвсем какво се готви. И той беше почувствал нещо. Знаеше, че идат тежки дни, че се задава буря, и то не каква да е буря, а хала – когато небето трещи и светкавици лъкатушат, като че падат змейове, когато пред облаците хвърчат орли и ги водят. Тогава може да падне град като камъни и нищо здраво да не остане. Такава буря идеше. Дядо Руси само не знаеше дали тя щеше да заобиколи наблизо, или щеше да удари и тяхното село.

Тъй си мислеше той във на пейката си. Веднъж, като се прибра в къщи, мина покрай стаята, където Милуш се затваряше с гостите си. Те стояха там до петлено време и или мълчаха като мъртви, или пееха тъй, че керемиди падаха от къщата. Дядо Руси се спря пред вратата и погледна през ключалковата дупка. Погледна и изтръпна: сред стаята стоеше Милуш. Неговият Милуш, с хайдушка премяна, с високи бели навои и с кръстосани черни върви на тях. На главата му калпак с лъвче, в ръцете му сабя. Зад него други играят талим с пушки, трети, наклеявали до огъня, леят куршуми и правят фишеци. Дядо Руси разбра всичко.

Сутринта той седна пак на пейката, погледна Балкана и се усмихна. „Знаел си всичко – искаше да каже, – а мълчиш!“ Отдалеч изглеждаше, че дреме, а беше весел и само дето не викваше да се смее, като гледаше как субашът Али гледа на всички страни, гледа, а не вижда нищо. Смешни му се виждаха и чорбаджиите, като ги гледаше как развяват дънестите си потури, как се събират и си шепнат важно-важно, като че държат света в ръцете си. „Нищо не знайте вий, нищо! – мислеше си дядо Руси. – Беше тя, свърши се, Турция ще падне!“

И дядо Руси си спомня, че между многото приказки, които ходеха из селото, той беше чувал, че двама калугери преспали през денеси в

метоха. И те носели една книга, намерена в Света гора, в която се пише-ло, че Турция ще падне. А щом пише тъй, тъй и ще стане. Свършено.

Ясно виждаше дядо Руси накъде отива работата. И се страхуваше, и се радваше. А инак всичко си вървеше по старому. Хубаво време, слънце. Балканът се разхубавил, зелени дъбрави го опасват долу, по-тъмни в средата, а най-високите чуки, изрязани в небето, са, както винаги, сини. Над тях бели облаци се спрели, като кули. И в селото – и в него пролет. Гъста и тежка зеленината на овошките, някъде над сухите дувари се синее люляк или висят жълти кичури на цъфнал салкъм. Боси момичета пробягват от порта до порта и на главите им са закичени червени лалета. Топло е, хубаво е. Тъй е винаги, когато има нещо да се случи.

Но сред бял ден и в такова хубаво време на дядо Руся се струва, че нищо лошо не може да се случи. Лъжа му се виждаше и това, което беше видял през ключалковата дупка. Да не би пък тъй да му се е привидяло! И макар че беше като зараснал на пейката, той става и тръгва към дюкянчето на Милуша. Искаше да погледа, да изпита.

Дядо Руси се изправя на малкото прозорче. Наведен над тезгяха, Милуш работи. Пред него стои стара жена.

– Че както ти рекох, Милуше – говори тя като през сълзи, – да ги направиш. Ама хубавичко, здравичко. И колкото ти казах, не ми вземай повече, Милуше...

Влиза млада булка, страните и червени, пълни, ще се пукнат, веждите и източени като пиявици. Тя слага пред Милуша черни контешки чепици с пиринчени токове и бързо-бързо започва:

– Вземи, Милуше, да ги направиш, направи ги най-напред. Трябват ми. Ама слушай, Милуш, хем да ги направиш здравичко, хубавичко. И много няма да ми искаш!

Дядо Руси се смее. Лъсват във влага и очите на старата – смее се и тя. Булката пламва като божур, оглежда се, попипва се по ръченика, по дрехите – не знае защо се смеят.

– И ти ли искаш малко да ти вземе? – сопва се дядо Руси не на шега. – Хайде, таз е бедна барем, а ти? Свекър ти е червясал от пари, алтъни има с крина да ги мери...

– Кажй, Милуш, че бързам – казва булката докачена.

Милуш повдига глава. Ризата му е разкопчана – яки, издути гърди, врат като дънера на дъб. Малко бледо е лицето му, напъстрено с жълти капчици, завити са нагоре русите му мустачки, но очите му са добри. Сини очи с черни пръчици в тях, които се смеят. Същите очи на дядо Руся.

Милуш взема донесените обувки, оглежда ги отгоре, отдолу и казва:

– И повече не давате, а? Добре, нека да е тъй. Ще ги направя.

И се усмихва. Една усмивка, която е най-доброто му обещание. То-ва жените знаят и повече не се пазарят. Булката изхвърква навън и тича по слънцето през улицата. С охкания и въздишки излиза и старата жена. Отива си на пейката и дядо Руси., „Не му е за парите – мисли си той за Милуша. – Гледа само да свърши работата всекиму и туйто.“

Мина се още някой и други ден. Милуш работеше. Насреща имаше дъсчен плет, а до него ябълка. Там често се явяваше Люца, дъщерята на комшиите, и поглеждаше към дюкянчето. Вечер Милуш отиваше до плета под клоните на ябълката и приказваше с Люца. Черна и още висока изглеждаше тополата и зад клоните и като злато грееше месецът. Дядо Руси стоеше на пейката си, правеше се, че не вижда нищо, но в тия минути му идваха най-тежките мисли.

Съмваше се и отново се повтаряше същото. Субашът Али излизаше пред конака и гледаше. Додованяка дожаждаше, както и по-рано, в дюкянчето. Току се появише отнякъде с изшилен черен калпак от яре, със сипаничево лице, одърпан, напрашен. Личеше си, че слиза от Балкана. Спре се, огледа се наляво, огледа се надясно и хлътне в дюкянчето, като лалугер в дупката си. Седеше там дълго, а като минеше покрай дядо Руся, преправяше лице и се преструваше на божа кравица. Това веднъж разсърди дядо Руся и той го спря.

– Е, Пенчо – каза му, – ще ги сечем ли?

– Да сечем ли? Какво да сечем?

– Зелките.

– Какви зелки, дядо Русе?

Най-после дядо Руси му казва какви зелки, и то тъй високо, че можеше да чуе и субашът Али, който, както винаги, стои пред конака. Додованяка трепва, поглежда дядо Руся в очите и разбира, че няма какво да крие от него. От тоя ден насетне той винаги се отбиваше и при дядо Руся. Седяха двамата на пейката, гледаха Балкана и си приказваха. Виждаха ги хората, но не знаеха какво си говорят. Виждаха само как дядо Руси от време на време замахва с ръка, като че сече. Или също тъй с ръка успокоява Додованяка, като че му думата: „Потрай, потрай още малко!“

А мъчно се търпеше, защото дните станаха усилни. Появиха се и поличби. В Белизненската махала една крава беше родила теле с две глави. Една вечер месецът, както беше се издигнал бял и чист, изведнъж

потъмня и стана червен като кръв. А по-рано – това някои вярваха, някои не – в черквата, когато останала съвсем празна и нямало никого, освен момчето, което прислужва на поп Руска и му подава кандилницата, свети Николай Чудотворец слязъл от иконата си и приказвал с него. И още какви не приказки ходеха из село. Какво не приказваха още, най-вече жените.

Дядо Руси беше спокоен. „Всяко нещо – мислеше си той – има и opak, и лице. Ако поличбите значат за едни лошо, за други значат добро. Добро за българи, лошо за турци.“

Една вечер Додованяка дойде при него, но тъй бързаше, че свари само да му каже:

– Идат! Оставих ги на Кушбунар. Утре са тук!

И хлътна в дюкянчето при Милуша. Чукут млъкна. Млъкна и повече не се чу.

А дядо Руси погледна Балкана. Стори му се по-голям, по-висок, настръхнал и страшен, сякаш ще продума. Дядо Руси се прекръсти три пъти. И стоя на пейката си до тъмно. По върха клоните на тополата се огъваха и шумяха – знак на лошо време.

* * *

Обърна се времето. Откъм север през баирите се засушваха мъгли, давеха като в море черните върхове на кориите, откъсваха се от тях и бягаха към Балкана. Смрачи се като по вечеря, сви студ. Мъжете облякоха зимните си палта, жените – скуртейките си с лисичи кожи. И всички бързаха, като че подгонени от вятъра. Ако някъде се съберяха двама или трима, разменяха набързо по някоя дума и се разделяха. Уплаха и грижа имаше на всяко лице. Субашът Али стоеше пред конака. А заптиетата бяха слезли от стълбата и с прехвърлени на гръб пушки държаха за поводите оседланите коне.

Към пладне всички мъже и жени, които се случиха по улиците, изведнъж се разбягаха. Загърмяха кепенци, затръшкаха се врати. Панталонджии, сарачи и бакали затваряха дюкяните си, завъртваха ключовете и бягаха към къщите си. Улиците опустяха, селото замря. По-ниско се спуснаха мъглите и по-страховито зашумяха кориите.

И ето сред селото, на Хармана, се появиха много хора, черни фигури на мъже и над тях обтегнато от вятъра зелено знаме. Стоил войвода беше слязъл с момчетата си от Балкана.

Но повечето мъже бяха овчари в Добруджа, селото не мислеше за бунт. Малкото мъже, които бяха останали, бяха мирни занаятчии, кураж

нямаше в сърцата им. Изпокриха се всички. Иззад спуснатите пердета, през разтрозите на порти и плетища те гледаха наедно с жените зелено-то знаме, опънато върху тъмните облаци, и чакаха да видят какво ще стане. Пред конака нямаше никой – нито субаша Али, нито заптиетата.

Миг-два селото остана като мъртво, като че треснато от гръм. И ето екна песен. Пялт някои, извиват из сокаците, но не се виждат. Ето ги: пет-шест души с пушки. Един висок върви напред – Милуш, дядо Русювият син, с хайдушки дрехи, навъсен, с бухнали червени коси. Ония, които вървят след него, крачат по войнишки и с пламнали очи, вдъхновени и съсредоточени, пеят. А Милуш, стройният, напетият Милуш час по час вдига пушката си и вика: „На оръжие!“

Скритите из къщите мъже навеждат очи. Жените плачат. И гледат ги как вървят из селото сами, как се изкачват към Хармана и спират под зеленото знаме. Там сега черните фигури са събрани в плътни и стройни редове. Гологлави са. В мрачината на облациите свети златото от епатра-хила на поп Руска и когато вятърът позатихне, чуе се проточеният напев на молитва.

Редовно, от къща в къща, през комшулуци, през дувари, новините се предаваха като по жица. Един турчин герловец, дошел да продава брашно, бил убит. Всички турски цигани били затворени и щели да ги колят. Но ето че дойде най-лошият слух: хайдутите ходели от къща в къща и изкарвали насила мъжете. Изплашените терзии и сарачи потърсиха по-сигурни скривалища. Но любопитните очи на жените не се магнаха от разтрозите на портите.

Тогава видяха дядо Руся. Висок, снажен, с бяла коса. Трябва да е бързал, защото не беше сварил да опаше червения си пояс, а беше излязъл по вракузун. И беше весел, засмян, удряше се с ръце по мишниците – това му беше обичай – и си тананикаше: „Цъм-цъм-цъмънъм! Цъм-ъм-цъмънъм!“

Някои жени се престашиха и излязоха на портите.

– Христос възкресе, хора! – викаше им дядо Руси. – За много години, честито ви царство!

И като се обръщаше и посочваше към Хармана, казваше: „Виждате ли ги? Наш аскер е! Цъм-цъм-цъмънъм! Цъм-цъм-цъмънъм!“

Изведнъж той сбърчва вежди, лицето му потъмнява, размахва ръка и вика: „На оръжие! На оръжие!“

И после пак: „Цъм-цъм-цъмънъм! Цъм-цъм-цъмънъм!“

Никой не можеше да повярва, че това е дядо Руси, който с години наред беше си дрямал на пейката. Не вярваха да е пиан, мислеха го по-

скоро за луд.

А дядо Руси обиколи тъй почти цялото село. Върна се след това на Хармана, радва се на момчетата, радва се на Милуша. По едно време той трепна – разбра, че има още работа. След като беше обадил новината на своето село, трябваше да я обади и на съседните села. И без да се бави, тъй както си беше по вракузун, грабна отнякъде един ямурлук и пое пътя през къра.

Трябваше да го брули студеният вятър, трябваше селяните, на които беше отишел да каже „Христос възкресе“ и „Честито ви царство“, да го нахокат, да го заплашат, че ще го вържат и ще го дадат на заптиетата, за да дойде на себе си и да се оборави. Тогава той се повърна назад. Капнаха първите капки на съмнението в душата му. А пред очите му ставаше чудо: ситният дъжд, който росеше от тая сутрин, беше се превърнал в лапавица, а сега валеше сняг! „Защо е това време? – мислеше си дядо Руси. – Какво ще стане с момчетата?“ И той бързаше към село, обгърнат от виелицата и от снега, който като бяла мрежа падаше върху полето и планините.

Когато той влизаше от единия край на селото, четата излизаше от другия по Власюв път. Дядо Руси се спря и се загледа: отпуснало се беше знамето, черните фигури уморено се поклашаха и с мъка възпираха по баира. А над тях се тъмнееха кориите и заледени клони се люлееха над побелялата земя. Скри се знамето, скри се и последният човек в мрака и виелицата. Дядо Руси наведе глава и забърза към къщи.

На другия ден той стоеше на пейката си и гледаше побелелия Балкан. Отвсякъде дебел сняг режеше очите. Бял сняг и зелени дървета – туй беше чудо невидено. Дядо Руси се загръщаше в шубата си, гледаше Балкана и очите му сякаш питаха: „Защо направи тъй? Какво ще стане с момчетата?“

А сега бяха най-тежките часове за селото. Откъм полето настъпваше царски аскер. Чорбаджиите бяха на крак. Дядо Нейко Бардучката, най-умният и най-сладкодумният от чорбаджиите, беше изпратен да посрещне пашата, да му се поклони и да му каже, че селото не е виновно и че хайдутите са слезли от Балкана. Добромерица почерня от хора като мравуняк. Там пък бяха се спрели герловски уруци, навили големи чалми на главите си, запасали въжа върху поясите си – за яма. Но чорбаджиите се молеха на пашата, даваха мило за драго. И пашата удържа думата си, не пусна герловските уруци да ударят селото. Но те още стояха на Добромерица – черна и страховита паплач сред белия сняг наоколо.

Дядо Руси стоеше на пейката неподвижен, загледа пред себе си.

Не го беше еня за герловските турци, не искаше да знае за грижите на чорбаджиите. Той гледаше към Балкана, вираше се по урви и по пътеки напрягаше слуха си да чуе дали сред тая зимна тихнина не ще пропукат някъде пушки. „Зима през май – мислеше си. – Лошо. По дирите ще ги изловят като зайци.“

Така стоеше той и на другия ден. Герловските турци бяха си отишли и на Добромерица, гдето бяха стояли, се чернееше голям кръг, като че там беше лежало някое стадо. Но страхът още тежеше над селото. Дядо Руси беше, може би, едничкият човек, който се решаваше да стои навън.

Неочаквано откъм края на селото се зачу шум. Навдигна се, порасна и като буря нахлу в селото. Тъпани, провиквания, песни, а всред всичко туй провлечена и плачлива мелодия на зурли. Ето ги, показаха се на Бръдо: напред конници, след тях на талази, на талази пешаци. И дълги върлини стърчат над тях и на върлините набучени човешки глави. Дядо Руси сякаш изгуби свят. Плачеха зурлите, гърмяха тъпаните. И ето – това вик ли беше, или рев на глутница вълци? И пак тия сухи, страшни удари на тъпаните, сякаш остър меч биеше връз селото, пицеше и святкаше сред слънцето и сред белината на снега. Като черна река ордата потече из селото, стърчаха и се поклащаха страшните върлини.

Дядо Руси отмести погледа си към Балкана. Очите му не виждаха нищо, ръцете му трепереха.

Когато той погледна пак към конака, ордата башибозуци беше се спряла в кръг, а на мегдана стърчаха забити върлините с главите. Зловещи и страховити фиданки сякаш бяха израснали из снега.

Завика телалин – глас, задавен от страх и болка: всеки да върви да види главите и да каже не познава ли някого.

Не отиде никой. Тогава тръгнаха заптии и заудряха по портите. Видяха дядо Руся на пейката и го замъкнаха. Приближи се той, изтръпнал, пребледнял, вдигна очи, видя главата на първата върлина, позна я. Земята заигра под краката му. „Милуше!“ – рече да извика, но думата замря на устните му. И преглътна сълзите си, съвзе се. Мина покрай всичките върлини, изгледа ги, обърна се и погледна пашата. Очите му бяха студени и спокойни.

– Познаваш ли ги? – попита пашата.

– Не, аго, не ги познавам. Никого не познавам. И той си тръгна към къщи, висок, снажен, а косите му се белееха, както се белееше снегът по Балкана. Гледаше пред себе си и мълчеше. Когато мина покрай дюкянчето на Милуша, сърцето му се сви. Черен гарван беше кацнал на сухия

връх на тополата и грачеше. А долу, зад дъсчения плет, под ябълката някой гледаше през разтрозите към конака. И дядо Руси чу гласа на Люца:

„Ах, божичко, той е... Милуш, милият Милуш!“ Дядо Руси чу това, но не трепна, не се обърна.

* * *

Пак е пролет, пак се зеленяят поляните, Балканът е пак хубав. Дядо Руси седи на пейката и си мисли:

„Защо беше всичко това?“ Затворено е дюкянчето на Милуша и чуът не чука. Вечер минава Люца, когато се връща от чешмата, и съдържа-но и тихо, като че само двамата трябва да чуят, казва:

– Добър вечер, дядо Русе!

Дохажда при него и Додованяка. Една вечер, когато Балканът потъмня и над него светнаха звезди, той прошепна на дядо Руся:

– Дошел един големец в Сливен: казал е да приберат главите на момчетата, да не стоят в сметта и да ги погребат. И погребали ги в българските гробища... Вечерта някои жени рекли да отидат да запалят свещ. Не ги пуснали. Турили заптиета да не пушат никого. А като мръкнало...

Додованяка сниши повече гласа си:

– А като мръкнало и станало темно, от небето се спуснали кандила. Казаха ми го, дядо Русе, хората го видели с очите си. На всеки гроб по кандило. Като звезди...

– Добър вечер, дядо Русе! – обажда се Люца. И дядо Руси сякаш чува как същият тоя глас, но отколешен и далечен, вика: „Милуш, милият Милуш.“

И глъхне все по-слабо и по-слабо, сякаш ехото на Гръмовец го повтаря до седем пъти подред.

Като че събудена от сън, тополата, старата столетна топола, раздвижва листата си, разклаща вейките си и зашумява.

КРАЙ

Източник: Словото
Набиране: Гургана Мечкова или Мартин Митов

Публикация

Йордан Йовков, „Събрани съчинения в шест тома“, Том втори; „Български писател“,
С. 1976. Под общата редакцията на Симеон Султанов.

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/7889>]